

Editörler

Prof. Dr. Mehmet Erdem & Dr. Öğr. Üyesi Zuhâl Dağ

FIKİH USULÜ

Yazarlar

Prof. Dr. Mehmet Erdem
Doç. Dr. İbrahim Paçacı
Dr. Öğr. Üyesi Adem Yıldırım
Dr. Öğr. Üyesi Adnan Algül
Dr. Öğr. Üyesi Hasan Özket
Dr. Öğr. Üyesi M. Yaşar Kaya
Dr. Öğr. Üyesi Muharrem Yılmaz
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Hayta
Dr. Öğr. Üyesi Nizamettin Karataş
Dr. Öğr. Üyesi Sefa Atik
Dr. Öğr. Üyesi Şükrü Ayran
Dr. Öğr. Görevlisi Miyase Yavuz Altıntaş

Editörler
Prof. Dr. Mehmet Erdem & Dr. Öğr. Üyesi Zuhâl Dağ
Fıkıh Usulü I-II

ISBN: 978-605-9498-75-3

Kitapta yer alan bölümlerin sorumluluğu yazarlarına aittir

1.Baskı 2019

Bu kitabın basım,yayın ve satış hakları Lisans Yayıncılığa aittir.Anılan kuruluşun izni alınmadan kitabın tümü ya da bölümleri mekanik,elektronik veya başka yöntemlerle çoğaltılamaz basılamaz ve dağıtılamaz.

Milli Basım ve Yayın

Lisans Yayıncılık Sanayi ve Ticaret Ltd. Şti.
Tahtakale Mah. Hicret Sokak No:8/A
Avcılar-İSTANBUL
e-posta : lisans@lisansyayincilik.com.tr
www.lisansyayincilik.com.tr

Önsöz

İslam, insanlık tarihinin muhtelif devirlerinde Allâhü Teâla tarafından vazifelendirilen Peygamberlerin (a.s.) tebliğ ettikleri tevhit akidesi esaslı şeriatların müşterek ismidir. Ancak günümüzde İslam denildiğinde son Peygamber Hz. Muhammed (s.a.v.) tarafından tebliğ edilen din anlaşılır. Hz. Peygamber (s.a.v.) nübüvveti esnasında hem son İlahi dinin en temel mesnedini teşkil eden Kur'ân'ı tebliğ etmiş, hem de onun hayata nasıl aktarılacağını bizzat kavli, fiili ve takriri tasarruflarıyla tebyin ve tespit etmiştir. Böylece Hz. Peygamber'in hayatında İslam teşrii, vahiy merkezli olarak teşekkül etmiştir.

Kur'an ve Sünnet, en geniş manada İslam teşriinin nas temelini teşkil eder. Dolayısıyla gerek iman ve ahlak gerekse ibadet ve muamelat mevzularına dair ileri sürülen görüş ve kanaatlerin İslam dini tarafından onaylanıp onaylanmayışı onların öncelikle bu iki kaynaktaki hüküm ve ilkelere uygun olup olmadıklarına göre belirlenir. Bu uygunluğu tespit çalışmasının ise uzmanlık gerektiren ciddi bir iş olduğu açıktır.

Hz. Peygamber'in irtihali İslam teşri tarihinin seyri açısından önemli kilometre taşlarından birini oluşturur. Zira onun hayatında, bir takım zaruretlerin gereği olmak üzere zaman zaman içtihad da başvurulmuş olmakla beraber, teşriin tayin edici kaynağını bizzat vahiy teşkil ediyordu. Onun irtihali ile vahiy tamamen kesildiği için teşri faaliyetinde içtihat merkezi bir rol üstlenmiştir. Çünkü hem Kur'an ve sünneti doğru bir şekilde anlamak hem de yeni problemlere İslam'ın sabiteleriyle tezat teşkil etmeyecek şekilde çözümler üretebilmek için içtihattan başka bir yol bulunmamaktadır.

Kelimenin asli manasının da işaret ettiği gibi içtihat kavramı; bir taraftan İlahi hükmü tespit edebilmek için yoğun bir emek sarf etmek manasına gelirken, diğer taraftan kendine has bir takım şart, kaide ve prensiplere riayet gerekliliğine de atıfta bulunmaktadır. Dolayısıyla içtihat ehliyeti için, şeri delillerin; mahiyetleri, özellikleri ve referans değerleri itibarıyla tanınması ve onlardan hüküm çıkarmak için tatbik edilecek kaide ve uyulacak ilkelerin bilinmesi ilk şartlardandır. İlk devir fakihleri, bu meselenin ehemmiyetini derinden fark ettikleri için İslami hükümlerin

delillerini ve onları doğru bir şekilde anlayabilmek için gerekli olan kaideleri tespit etmeye ehemmiyet atfetmişlerdir. İşte onların bu meşkûr gayretlerinin neticesinde Usul-i Fıkıh adı verilen ilim ortaya çıkmıştır.

Tarihten günümüze fıkıh usulü sahasına dair birçok eser kaleme alınmış ve muazzam bir usul edebiyatı teşekkül etmiştir. Ehline malum olduğu üzere, diğer ilmi disiplinlerde olduğu gibi fıkıh usulü sahasında da bütün müçtehitlerin ittifakla kabul ettikleri prensip ve kaideler olduğu gibi ihtilaf edilen nazariyeler de vardır. Ayrıca bazen ıstılah farklılığı ve aynı ıstılah farklı manaların yüklenmesi gibi problemlerle de karşılaşılabilir. Hatta bu kabil problemler, aynı mezhebe mensup ve aynı asırda yaşamış olan müelliflerin eserlerinde dahi bulunabilmektedir. Bu sebeple usul eserlerinden hakkıyla faydalanabilmek için ciddi bir aşinalığa ihtiyaç vardır.

Elinizdeki kitabın hazırlanmasında bu ihtiyaç göz önünde bulundurulmuştur. Öncelikle usul ilminin temel konuları tarafımızdan tespit edilmiş, daha sonra her biri sahasında uzman olan ve ülkemizin değişik şehirlerindeki İlahiyat fakültelerinde öğretim üyesi olarak görev yapan hocalara dağıtılmıştır. Çalışmamızın her bölümünün, hem şekil hem de muhteva itibarıyla ülkemizde cari olan akademik teamüllere uygun şekilde hazırlanmasına itina gösterilmiştir. Usulün temel konuları, ilgi duyan her okuyucunun anlayabileceği bir üslup ile anlatılmıştır. Büyük iddialardan uzak olmakla beraber, ciddi ve kolektif bir emek mahsulü olan bu çalışma, usul edebiyatına mütevazı bir katkı sağlayabilirse kendimizi bahtiyar sayacağız. Bu arada bölüm yazarı arkadaşlarımızın her birine; çalışmanın yayımlanmasını üstlenmekle kalmayıp teşvik ve tatlı tazyikleriyle zamanında tamamlanmasını sağlayan Lisans Yayıncılık ekibine teşekkür ederiz. Tevfik Allah'tandır.

İstanbul, 2019

Editörler
Prof. Dr. Mehmet ERDEM
Dr. Öğr. Üyesi Zuhâl DAĞ

İÇİNDEKİLER

Önsöz	III
Bölüm 1	
USÛL-İ FIKİH İLMİNE GİRİŞ	13
1.1. Usûl-i Fıkh İlminin Tanımı, Mevzuu, Gayesi ve Faydası	14
1.1.1. Lafzi Tanım	15
1.1.1.1. Asıl Kelimesi	15
1.1.1.2. Fıkh Kelimesi	16
1.1.2. Usul-i Fıkh'ın Lakabı / İstılahi Tanımı	21
1.1.3. Usul-i Fıkh İlminin Mevzuu	26
1.1.4. Gayesi ve Faydası	28
1.1.4.1. Usul-i Fıkh İlmi İle Ona Yakın Olan Diğer İlimler	30
1.2. Usul-i Fıkh İlminin Ortaya Çıkışı, Teşekkül Tarihi ve Temel Eserleri	32
1.2.1. Usûl-i Fıkh İlminin Ortaya Çıkışı	32
1.2.1.1. Hz. Peygamberin Dönemi	32
1.2.1.2. Sahabe Dönemi	33
1.2.1.3. Tabiun Dönemi	35
1.2.1.4. Müçtehit İmamlar Döneminde Usûl-i Fıkh	35
1.2.2. Usûl-i Fıkh Literatürü	37
1.2.2.1. Usûl-i Fıkha Dair İlk Eserler	37
1.2.2.1. Sistematiik Usul Eserleri	39
Yararlanılan Kaynaklar	49
Bölüm 2	
İSLAM HUKUKUNUN KAYNAKLARI (ASLÎ DELİLLER) - I	51
2.1. Kitap (Kur'an)	53
2.1.1. Kitabın Tanımı	55
2.1.2. Kitabın Özellikleri	56
2.1.3. Kitabın Kaynak Değeri ve Kaynaklar Arasındaki Yeri	58
2.1.4. Kitabın Beyanı	58
2.1.5. Kitap Nasları ve Genel Hüküm Alanları	59
2.1.6. Kitabın Örnek Hükümleri ve Beyan Üslubu	61
2.2. Sünnet	65
2.2.1. Sünnetin Tanımı	65

2.2.2. Sünnetin Nevileri	65
2.2.2.1. Sünnetin Yapısı Bakımından Nevileri	65
2.2.2.2. Sünnetin Rivayeti Bakımından Nevileri	60
2.2.3. Sünnetin Kaynak Değeri	70
2.2.4. Sünnetin Kitabı Beyanı	71
Yararlanılan Kaynaklar	73

Bölüm 3	
İSLAM HUKUKUNUN KAYNAKLARI	
(ASLİ DELİLLER) -II	
	75
3.1. İcmâ	76
3.1.1. Tarifi ve Mahiyeti	77
3.1.2. Şartları	78
3.1.2.1. Müçtehit Olma	78
3.1.2.2. Fikir Birliği	80
3.1.2.3. İslâm Dinine Mensup Olma	80
3.1.2.4. Hukuki Mesele Olması	81
3.1.2.5. Hz. Peygamber'den Sonra Olması	81
3.1.2.6. Diğer Şartlar	82
3.1.3. Çeşitleri ve Dereceleri	83
3.1.3.1. Sarih İcmâ	83
3.1.3.2. Sükûtî İcmâ	84
3.1.4. Kaynak Değeri	86
3.1.5. Bağlayıcılığı	88
3.1.6. Dayanağı (Senedi)	88
3.1.7. Gerçekleşme İmkânı	90
3.2. Kıyas	93
3.2.1. Tarifi ve Mahiyeti	93
3.2.2. Rükünleri (Unsurları)	95
3.2.3. Şartları	96
3.2.3.1. Aslın hükmü ile İlgili Şartlar	96
3.2.3.2. Fer' ile İlgili Şartlar	99
3.2.4. İllet	101
3.2.4.1. Şartları	102
3.2.4.2. İllet ve Hikmet Arasındaki Fark	103
3.2.5. İlleti Belirleme Yolları	104
3.2.6. Kıyasın Delil Oluşu	109
3.2.6.1. Kıyası Kabul Edenlerin Dayanağı	109
3.2.6.2. Kıyası Reddedenlerin Delilleri	111
Yararlanılan Kaynaklar	114

Bölüm 4
İSLAM HUKUKUNUN KAYNAKLARI –III
(Fer'i Deliller) **117**

4.1. Şer'u Men Kablenâ	118
4.1.1. Kısımları	121
4.2. Sahâbî Kavli	121
4.2.1. Sahâbî Kavli Etrafında Genel Yaklaşımlar	124
4.3. Örf	124
4.3.1. Örfün Hüccet Olması/Kaynak Değeri	126
4.3.2. Örfün Muteber Olmasının Şartları	127
4.3.3. Yaygın Örfün Hükme Etkisi	127
4.3.4. Örf'e Bağlı Hükümlerin Değişmesi Olgusu	127
4.3.5. Örfün Çatışması (Teâruzu'l-Örf)	128
4.4. Medine Ameli	129
4.4.1. Hüccet Olması	131
4.4.2. İmam Malik'in Leys b. Sa'd'a Mektubunun İçeriği	132
4.4.3. Medine Ehlinin Ameli Konusunda Tartışmalar	132
4.4.3.1. Malikiler ile Diğer Mezhepler Arasındaki Tartışmalar	133
4.4.3.2. Malikiler Arasında	134
4.4.4. Örnekler	136
Yararlanılan Kaynaklar	137

Bölüm 5
İSLAM HUKUKUNUN KAYNAKLARI IV
(Fer'i Deliller) **139**

5.1. Mürsel Maslahatlar	141
5.1.1. Delil Olması	142
5.1.2. Maslahatın Delil Olması için Gerekli Şartlar	143
5.1.3. Maslahatı Kabul edenlerin ve Karşı Çıkanların Delilleri	145
5.1.4. Gazzâlî'nin Maslahat Teorisi	145
5.1.5. Maslahat Örnekleri	146
5.1.6. Şeriatın Maslahata Verdiği Önem	146
5.1.7. Maslahat Çeşitleri	147
5.1.8. Kıyas-Mesalih-i Mürsele İlişkisi	147
5.2. Sedd-i Zerâi'	148
5.2.1. Delil Olması	148
5.2.2. Sedd-i Zerâi' Örnekleri	149
5.2.3. Fethu Zerâyaya Göre Verilen Hükümler	149
5.2.4. Sedd-i Zerâi' Kapsamında Maksatlarına Göre Filler	150

5.3. İstihsân	151
5.3.1. Delil Olması	153
5.3.2. İstihsân Deliline Duyulan İhtiyaç	154
5.3.3. İstihsânın Çeşitleri	154
5.3.3.1. Hafî Kıyas Sebebiyle İstihsân	154
5.3.3.2. Nass Sebebiyle İstihsân	156
5.3.3.3. İcmâ Sebebiyle İstihsân	156
5.3.3.4. Zaruret Sebebiyle İstihsân	157
5.4. İstishâb	158
5.4.1. Delil Olması	159
5.4.2. İstishâb Delilinin Uygulamasında Temel Kriterler	160
5.4.3. Çeşitleri	160
5.4.5. İstishâb Üzerine Temellendirilmiş Fıkhi Prensipler	161
Yararlanılan Kaynaklar	162

Bölüm 6	
HÜKÜM KONUSU - I	
165	
6.1. Hüküm Kavramının Tarif ve Taksimi	166
6.1.1. Hüküm Kavramının Tarifi	166
6.1.2. Hüküm Kavramının Taksimi	167
6.1.2.1. Aslî Hükümler: Teklîfî hükümler	168
6.1.2.2. Fer'î Hükümler: Vaz'î Hükümler	180
6.2. el-Hâkim: Hüküm Koyma Yetkisinin Sahibi	186
6.3. el-Mahkûm Fîh: Hükme Konu Olan Filler	189
Yararlanılan Kaynaklar	193

Bölüm 7	
HÜKÜM KONUSU II	
(Mahkûmun Aleyh/Mükellef)	
195	
7.1. Mükellef Olmanın Şartları	196
7.2. Ehliyet ve Kısımları	197
7.2.1. Ehliyetin Kısımları	197
7.2.1.1. Vücûb Ehliyeti/Hak Ehliyeti	197
7.2.1.2. Edâ Ehliyeti/Fiil Ehliyeti	198
7.2.2. Vücûb ve Edâ Ehliyeti Bakımından İnsan Hayatının Evreleri	200
7.2.2.1. Cenin Dönemi	200
7.2.2.2. Temyiz Öncesi Dönem	201
7.2.2.3. Temyiz Dönemi	202
7.2.2.4. Bulûğ ve Rüşd Dönemi	203

7.3. Ehliyet Arızaları/Ehliyeti Daraltan ve Ortadan Kaldıran Haller	204
7.3.1. Semâvî Arızalar	204
7.3.1.1. Çocukluk/Sığar	204
7.3.1.2. Akıl Hastalığı/Cünûn	205
7.3.1.3. Bunama/Akıl Zayıflığı/Ateh	206
7.3.1.4. Unutma/Nisyan	206
7.3.1.5. Uyku ve Baygınlık	207
7.3.1.6. Aybaşı Hali/Hayız ve Lohusalık/Nifas	208
7.3.1.7. Ölümle Sonuçlanan Hastalık	209
7.3.1.8. Ölüm	210
7.3.2. Müktesep Arızalar	211
7.3.2.1. Bilmemek/Cehalet	211
7.3.2.2. Sarhoşluk/Sükr	211
7.3.2.3. Ciddiyetsizlik/Şaka/Hezl	212
7.3.2.4. Zorlama/İkrah	213
7.3.2.5. Hata	216
7.3.2.6. Harcamalarda Tedbirsizlik/Sefeh	216
7.3.2.7. Yolculuk/Sefer	218
Yararlanılan Kaynaklar	223

Bölüm 8	
KONULDUĞU MANA BAKIMINDAN	
LAFIZLARIN KISIMLARI VE HÜKÜMLERİ-I	
	225
8.1. Hâs Lafız	
8.1.1. Hâs Lafzın Hükümü	227
8.1.2. Hâs Kapsamında Değerlendirilen Lafızlar	227
8.1.2.1. Emir	228
8.1.2.2. Nehiy	228
8.1.2.3. Mutlak ve Mukayyed Lafız	233
8.2. Âm Lafız	235
8.2.1. Âm Lafzın Kapsamı	241
8.2.2. Umûm İfade Eden Lafızlar	242
8.2.2.1. Hakiki Manası Umûm Olan Lafızlar	243
8.2.2.2. Mecazen Umûm İfade Eden Lafızlar	243
8.2.3. Âm Lafzın Hükümü	244
8.2.4. Âm Lafzın Tahsisi ve Tahsis Sonrası Âm Lafzın Hükümü	245
8.3. Müşterek	246
8.4. Müevvel	247
Yararlanılan Kaynaklar	248
	250

Bölüm 9	
KAYNAKLARDAN HÜKÜM ÇIKARMA METOTLARI-II	
Kullanıldığı Mana Bakımından Lafızların Kısımları ve Hükümleri	
	255
9.1. Hakikat	257
9.2. Meczaz	260
9.2.1. Kullanıldığı Alan Bakımından Meczaz Çeşitleri	262
9.2.1.1. Lugavî Meczaz	262
9.2.1.2. Örfî Meczaz	263
9.2.1.3. Şer'î Meczaz	263
9.2.2. Alakası Bakımından Meczaz Çeşitleri	264
9.2.2.1. İstiare	264
9.2.2.2. Mürsel Meczaz	266
9.3. Sarîh	269
9.4. Kinâye	269
Yararlanılan Kaynaklar	272

Bölüm 10	
KAYNAKLARDAN HÜKÜM ÇIKARMA METOTLARI III	
(Manalarının Açıklık ve Kapalılık Dereceleri İtibariyle Lafızların Kısımları ve Hükümleri)	
	277
10.1. Manaya Delâletin Açıklık Dereceleri Bakımından Lafızlar	278
10.1.1. Zâhir	278
10.1.2. Nass	281
10.1.3. Müfesser	282
10.1.4. Muhkem	284
10.2. Manaya Delâletin Kapalılık Dereceleri Bakımından Lafızlar	285
10.2.1. Hafî	285
10.2.2. Müşkil	287
10.2.3. Mücmel	288
10.2.4. Müteşâbih	291
Yararlanılan Kaynaklar	293

Bölüm 11	
KAYNAKLARDAN HÜKÜM ÇIKARMA METODLARI IV	
Manaya Delâlet Şekilleri İtibariyle Lafızların Kısımları ve Hükümleri	
	297
11.1. Hanefilere Göre Lafzın Manaya Delâleti	298
11.1.1. İbârenin Delâleti	299
11.1.2. İşâretin Delâleti	300

11.1.3. Nassın Delâleti	302
11.1.4. İktizanın Delâleti	304
11.1.5. Lafzın Manaya Delâletinin Kuvvet Dereceleri	306
11.2. Cumhura Göre Lafzın Manaya Delâleti	308
11.2.1. Mantûkun Delâleti	309
11.2.1.1. İktizanın Delâleti	309
11.2.1.2. İmânın Delâleti	310
11.2.1.3. İşâretin Delâleti	310
11.2.2. Mefhûmun Delâleti	311
11.2.2.1. Mefhûm-i Muvâfakat	311
11.2.2.2. Mefhûm-i Muhâlefet	311
11.2.2.3. Mefhûm-i Muhalefetin Delil Olmasının Şartları	321
11.2.3. Cumhura Göre Lafzın Manaya Delâletinin Kuvvet Dereceleri	323
Yararlanılan Kaynaklar	325

Bölüm 12 FİKİH USULÜ İLE İLGİLİ DİĞER KONULAR - I Beyân, Nesih, Tevil, Tearuz ve Tercih 327

12.1. Beyân	328
12.2. Tevil Nazariyesi	330
12.2.1. Tevil	332
12.3. Tearuz ve Tercih Kıstasları	335
12.3.1. Teâruzun Şartları	338
12.3.2. Teâruz Giderme Yolları	339
12.3.2.1. Nesih	340
12.3.2.2. Tercih	346
12.3.2.3. Cem ve Tevfik	350
12.3.2.4. Tesâkut ve Terk	351
12.3.2.5. Teâruzun Nassların Haricindeki Deliller Arasında Olması Durumu	352
Yararlanılan Kaynaklar	353

Bölüm 13 İÇTİHAH 355

13.1. İctihadın Gerekliği	356
13.2. İctihadın Tarifi	358
13.3. İctihadın Kısımları	360
13.3.1. Teşri İctihadi	360

13.3.1.1. Beyan İtihadı	360
13.3.1.2. Kıyas İtihadı	361
13.3.1.3. Rey İtihadı	362
13.3.2. Tatbik İtihadı / Tahkîku'l-Menat İtihadı	363
13.3.2.1. Taharri İtihadı	364
13.3.2.2. İftâ' İtihadı	365
13.3.2.3. Kaza İtihadı	367
13.3.2.4. Tahkim İtihadı	368
13.4. Tarihi Süreçte İtihat Faaliyetleri	368
13.4.1. Hz. Peygamberin Döneminde İtihat	369
13.4.1.1. Hz. Peygamberin İtihadı	389
13.4.1.2. Hz. Peygamber Zamanında Sahabenin İtihadı	372
13.4.1.3. Raşid Halifeler Döneminde İtihat	373
13.4.1.4. Emeviler Döneminde İtihat	375
13.4.1.4. Abbasilerin İlk Döneminde İtihat	377
13.4.1.5. Abbasilerin Son Dönemi ve Sonrasında İtihat	377
13.5. İtihadın Şartları	378
13.5.1. İtihat Ehliyeti İçin Gerekli Şartlar	379
13.5.1.1. Genel Şartlar	379
13.5.1.2. Özel Şartlar	381
13.5.2. İtihadın Mahallinde Bulunması Gereken Şartlar	392
13.6. İtihadın Dini Hükümü	394
13.7. İtihadın Hata-İsabet Açısından Hükümü	397
13.8. İtihadın Bağlayıcılığı	397
13.9. Müçtehitlerin Dereceleri	398
13.9.1. Şeriatte Müçtehitler Tabakası	399
13.9.2. Mezhebte Müçtehitler Tabakası	400
13.9.3. Mesailde Müçtehitler Tabakası	401
13.9.4. Ashâbü't-tahriç Tabakası	402
13.9.5. Ashabü't-tercih Tabakası	403
13.9.6. Ashabü't-temyiz Tabakası	404
13.9.7. Ashabüttaklid Tabakası	404
Yararlanılan Kaynaklar	405